

Morfološko preobilje i *Baza hrvatskih morfoloških dubleta*

Kratki uvod u morfološko preobilje

Unatoč načelu jezične ekonomičnosti, po kojemu jezik izbjegava gomilanje i nastoji održavati uravnotežen odnos između izraza i sadržaja, na mnogim se mjestima u sustavu pojavljuju primjeri koji to načelo narušavaju. I dok nam prvo padaju na pamet brojni primjeri leksičke sinonimije, pri kojoj se za jedno značenje može pronaći više od jednoga izraza (npr. *muzika* i *glazba*, *radost* i *veselje*), u ovome ćemo radu pozornost usmjeriti na gramatičku sinonimiju, i to onu unutar fleksijske morfologije. Ta će se sinonimija ostvariti kao pojava dvaju (čak i triju) oblika za jedno gramatičko značenje, odnosno jednu gramatičku funkciju (npr. prezent glagola *šetati se*, genitiv množine imenice *crkva*). Premda je, gledajući ukupan broj flektivnih riječi u hrvatskome jeziku, posrijedi rubna pojava, ona je tipološki itekako važna te hrvatski smješta u skupinu jezika s visokim stupnjem morfološke dubletnosti. Prikazat ćemo gdje ju sve u hrvatskome sklonidbenom i konjugacijskom sustavu možemo očekivati.

U lingvistici prethodnoga stoljeća, posebno u morfologiji, prevladavalo je mišljenje da svaki jezični oblik odgovara samo jednomu značenju, odnosno da je povezan s jednom gramatičkom funkcijom (i obratno). Ta se pojava u morfologiji tumači načelom zapreke (engl. *blocking*), kojom postojanje jednoga oblika automatski sprječava pojavljivanje drugoga oblika istoga značenja odnosno funkcije. Na taj se način jezik štiti od nagomilanosti oblika. U hrvatskome jeziku, na primjer, supletivni oblik množine *ljudi* sprječava da se ostvaruje naoko pravilna nesupletivna množina **čovjeci*, koja bi se na temelju sklonidbenoga obrasca očekivala. Jednako, imenica *konj*, unatoč svojoj jednosložnosti, ostvaruje kratku množinu *konji*, dok s druge strane dvosložna imenica *dojam* dobiva element *-ov* i glasi *dojmovi*, te se stoga oblici *konjevi* ili *dojmi* neće ostvariti među izvornim govornicima, osim možda u ranijim fazama dječjega jezičnog razvoja, dok još djeluje poopćavanje.

Kad se pojavljuje više od jednoga oblika, obično je tomu u podlozi kakva značenjska odnosno funkcionalna razlika. Tako se u hrvatskome imenica *sat* pojavljuje u dvama množinskim oblicima *sati* i *satovi*, koji su uvjetovani raslojenošću njezina značenja na odsječak vremena i napravu za mjerenje vremena. Osim značenjske razlike pojava više oblika istoga gramatičkoga sadržaja može biti rezultat povijesnih, regionalnih, sociolingvističkih, stilskih i drugih čimbenika (spomenimo npr. uporabu duge i kratke množine imenica *val*, *bog*, *put*, *snijeg*).

Međutim, iz vlastita jezičnoga iskustva i dostupnih jezičnih opisa znamo da se pojedina mjesta u sklonidbi ili sprezanju nekih leksema mogu ispuniti različitim fleksijskim

morfemima, a da u tome ne pronalazimo jasnu značenjsku ili funkcionalnu razliku. Primjeri poput genitiva množine imenica *naranča* ili *izložba*, instrumentala imenica *kipar* ili *put*, prezentske osnove glagola *skitati*, komparativa pridjeva *dug* i *mrzak* uvode nas u temu morfološkoga preobilja.

Takva su mjesta opažena u hrvatskome jeziku odavno te su podaci o njima uneseni u jezične priručnike (gramatike, rječnike, jezične savjetnike). To međutim nije učinjeno sustavno niti su izneseni podaci uvijek odraz stvarne zastupljenosti pojedinih oblika. Takvo što nije ni bilo moguće prije razvoja velikih jezičnih korpusa na kojima se temelje najnovija istraživanja. Naime, zbog svoje relativno rubne zastupljenosti u jeziku dubletni oblici nisu lako uočljivi, a katkad se zbog primjene različitih kriterija teško i definiraju (npr. hoće li se varijantnost dativa jednine imenica tipa *točka – točki/toći, bilješka – bilješki/bilješci* smatrati morfološkom dubletnošću ili tek fonološkom inačnošću). Poseban je izazov uspostavljanje jasne razlike između standardnojezičnih i nestandardnojezičnih oblika jer normativni priručnici, uključujući i rječnike, mogu imati različita rješenja, koja nisu uvijek uvjerljivo argumentirana.

U morfološkoj teoriji pojam preobilja (engl. *overabundance*) prvi se put uvodi u radovima Anne M. Thornton (npr. *Overabundance (multiple forms realizing the same cell): a non-canonical phenomenon in Italian verb morphology. Morphological autonomy: perspectives from Romance inflectional morphology*. Ur. M. Maiden, J. C. Smith, M. Goldbach i M.-O. Hinzelin. Oxford: Oxford University Press. 358–381), koja ga definira kao pojavu da više oblika ispunjava jedno mjesto u paradigmi ostvarujući istu morfosintaktičku funkciju, a uporaba tih oblika nije kontekstno uvjetovana, iz čega proizlazi da govornici spontano mogu upotrijebiti jedan ili drugi oblik.

Morfološke su dublete različito zastupljene u jezicima. U nekima, poput engleskoga ili francuskoga, nađe se tek po nekoliko primjera, dok drugi, poput češkoga ili estonskoga, obiluju velikim brojem dubletnih kategorija i leksema koji im pripadaju. To se stanje obično preklapa s morfološkim bogatstvom pojedinoga jezika. Hrvatski u tome smislu pripada jezicima bogate i složene morfologije, u kojima su dubletni oblici, koliko god bili malobrojni kad se gleda ukupnost sklonidbenoga i konjugacijskoga fonda, nezanemariv i tipološki važan dio njihova fleksijskoga sustava.

Posljednjih se desetak godina intenziviralo istraživanje morfološkoga preobilja i jezične varijantnosti te su objavljeni brojni radovi s primjerima iz različitih jezika. Pokrenut je i međunarodni projekt *Feast and Famine: Confronting overabundance and defectivity in language*, na kojemu se u nekoliko jezika istražuje odnos dviju naizgled suprotnih pojava u fleksiji: preobilja oblika s jedne strane i nedostatka ikakva oblika s druge. U hrvatskome je jeziku prva pojava svakako mnogo češća, a primjeri praznih mjesta u paradigmi, tzv. defektivnosti, osim tipičnih slučajeva *singularia* i *pluralia tantum*, kakve nalazimo i u drugim jezicima, vrlo su rijetki (spomenimo usput infinitiv za prezent *velim*).

Na osnovi novijih istraživanja znamo da se preobilna mjesta u hrvatskome nalaze u 40-ak kategorija. Pritom treba naglasiti da nisu svi navedeni oblici potvrđeni u svim

normativnim priručnicima, ali su česti u svakodnevnome govoru te ih jezični korpusi redovito potvrđuju.

Među imenicama su to npr. imenice *a*-sklonidbe s prijeglasom u instrumentalu jednine: *ribar* (*ribarom/ribarem*), *car* (*carom/carem*), *maslac* (*maslacom/maslacem*), *muzej* (*muzejom/muzejem*), *radio* (*radiom/radijem*), *križ* (*križom/križem*); imenice *a*-sklonidbe s prijeglasom u instrumentalu jednine i cijeloj množini: *kut* (*kutom/kutem*, *kutovi/kutevi*), *bus* (*busom/busem*, *busovi/busevi*), *put* (*putom/putem*, *putovi/putevi*); imenice *a*-sklonidbe s dubletom u vokativu jednine: *svijet* (*svijete/svijetu*), *predak* (*predče/pretku*), *grašak* (*grašku/grašče*), *Boris* (*Borisu/Borise/Boris*), *Domagoj* (*Domagoju/Domagoje/Domagoj*); imenice *a*-sklonidbe s dugom množinom: *galeb* (*galebi/galebovi*), *prsten* (*prsteni/prstenovi*), *slučaj* (*slučaji/slučajevi*), *ručak* (*ručici/ručkovi*), *vuk* (*vucici/vukovi*), *velegrad* (*velegradi/velegradovi*), *prototip* (*prototipi/prototipovi*); imenice *a*-sklonidbe s dubletnim genitivom množine: *mrav* (*mrava/mravi*), *crv* (*crva/crvi*), *prst* (*prsta/prsti/prstiju*), *nokat* (*nokata/noktiju*); imenice *e*-sklonidbe s dubletnim vokativom jednine: *izdajica* (*izdajice/izdajico*), *varalica* (*varalice/varalico*), *Ana* (*Ana/Ano*), *Sanja* (*Sanja/Sanjo*), *Marija* (*Marija/Marijo*), *Klara* (*Klara/Klaro*); imenice ženskoga roda *e*-sklonidbe sa suglasničkim skupom na kraju osnove i dubletnim genitivom množine: *naranča* (*naranača/naranča/naranči*), *kruška* (*krušaka/kruška/kruški*), *crkva* (*crkava/crkva/crkvi*), *izložba* (*izložaba/izložba/izložbi*), *sorta* (*sorata/sorta/sorti*), *torba* (*torba/torbi*), *majka* (*majka/majki*), *torta* (*torta/torti*); imenice ženskoga roda *i*-sklonidbe s dubletnim instrumentalom jednine: *misao* (*misli/mišlju*), *noć* (*noći/noću*), *ljubav* (*ljubavi/ljubavlju*), *mladost* (*mladosti/mladošću*), *mast* (*masti/mašću*).

Na drugome se mjestu po brojnosti kategorija nalaze **glagoli**, među kojima se primjerice mogu pronaći ovi slučajevi preobilja: glagoli 1. i 5. vrste s dubletnom prezentskom osnovom: *skitati* (*skitam/skićem*), *šetati se* (*šetam se/šećem se*), *uzimati* (*uzimam/uzimljem*), *sipati* (*sipam/sipljem*); glagoli 3. i 10. vrste s dubletnom prezentskom osnovom: *bdjeti* (*bdim/bdijem*), *vreti* (*vrim/vrem/vrijem*), *zreti* (*zrim/zrem/zrijem*); glagoli 10. vrste s dubletnom prezentskom osnovom: *dati* (*dam/dadem*), *znati* (*znam/znadem*), *reći* (*rečem/reknem*); glagoli 9. i 10. vrste s dubletnom infinitivnom osnovom: *maknuti/maći*, *taknuti/taći*, *naviknuti/navići*; glagoli 1. i 4. vrste s dubletnim oblicima u cijeloj paradigmi: *sadržavati/sadržati*; glagoli 2. i 4. vrste s dubletnom infinitivnom osnovom: *bojiti/bojati*, *zujiti/zujati*, *kliziti/klizati* itd. (morfološke se vrste navode prema podjeli u radu Z. Jelaska i T. Bošnjak Botica *Conjugational types in Croatian*, Rasprave IHJJ-a, 2019.)

Dubletnih oblika ima i među **pridjevima**, i to ponajprije u njihovu komparativu, npr. jednosložni i dvosložni pridjevi s dubletnim komparativom *čist* (*čišći/čistiji*), *mrk* (*mrči/mrkiji*), *lijen* (*ljenji/ljeniji*), *bijel* (*bjelji/bjeliji*), *sijed* (*sjeđi/sjediji*), *sub* (*suši/sublji*), *dug* (*duži/dulji*), *mrzak* (*mrži/mrskiji*); u kategoriji posvojnih pridjeva na *-ov/-ev/-in* s obzirom na sklonidbeni obrazac: *Petrov* (*Petrova/Petrovog*), *majčin* (*majčinu/majčinom*), *djetetovo* (*djetetova/djetetovog*) ili među posvojnim pridjevima s prijeglasom: *kiparov/kiparev*, *carov/carev*, *duždevl/duždov*.

Morfoloških je dubleta po broju zastupljenih članova očekivano najmanje među zamjenicama, ali su njihovi oblici vrlo česti i po svojoj prilici najviše spominjani u jezičnim savjetnicima kao što je to slučaj s posvojnim zamjenicama s dubletnim oblicima u genitivu, dativu i lokativu jednine muškoga i srednjega roda: *njegov, njen, njezin*, čija se varijantnost najčešće tumači razlikom u funkcionalnome stilu (*njegovog/njegova, njezinom/njezinu*).

Kao što se može opaziti, neke su kategorije izrazito brojne (npr. imenica ženskoga roda s dvostrukim ili trostrukim genitivom množine ima više od tisuću), neke sadržavaju tek pokoji leksem (npr. glagoli 1. i 6. vrste s dubletnom prezentskom osnovom: *tapšati, škakljati*), dok neke kategorije čini tek po jedan član (npr. neodređena zamjenica *svi* s dubletnim genitivom množine *svih/sviju* ili glagol *drhtati* s prezentom *drštim i dršćem*).

Popis dubletnih kategorija zajedno s unesenim primjerima za dosad obrađene riječi može se pronaći u *Bazi hrvatskih morfoloških dubleta* (www.dublete.jezik.hr), o kojoj ćemo nešto više reći u nastavku rada.

Baza hrvatskih morfoloških dubleta – Dvojba

Pristup većim korpusima jezične građe te metodološki iskoraci koji ih prate nedvojbeno doprinose i temeljitijemu istraživanju ovakvih morfoloških pojava. Međutim, dostupni jezični alati široke primjene često nisu dovoljno precizni da bi uhvatili i pouzdano obradili rubne jezične podatke kakvi su dubletni oblici. Stoga je u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje pokrenuta izrada baze hrvatskih morfoloških dubleta kao alata koji bi korisnicima omogućio uvid u taj dio hrvatske morfologije. Baza je zamišljena dvojako: kao potpora znanstvenim istraživanjima s jedne strane te referentno mjesto za provjeru statusa pojedinih oblika lako dostupno tzv. običnim korisnicima jezika. U njoj se nalazi popis fleksijskih kategorija u kojima zatječemo dubletne oblike, popis leksema (natuknica) te popis dubletnih oblika s primjerima pronađenima u korpusu s podacima o autoru, godini i djelu (zasad u *Hrvatskoj jezičnoj riznici, Hrvatskome nacionalnom korpusu* te korpusu starijih vrela). Omogućeno je jednostavno pretraživanje po natuknicama ili obličnicama te napredno pretraživanje po dodatnim kriterijima (npr. po autoru, vrsti riječi, potkorpusu). Osim osnovnih podataka o tome koji je oblik češći u uporabi, primjerice, postoji li više potvrda za množinu *prsteni* ili *prstenovi*, je li genitivni oblik *krušaka* jednako čest kao i oblik *kruški* i o čemu to ovisi, dodatni kontekstni podaci nerijetko su ključni za temeljitu analizu dubletnih oblika. Na primjer, moguće je provjeriti koji autor preferira koji oblik, čak i to služi li se obama istodobno i mogu li se, na osnovi potvrda, razabrati razlozi za uporabu jednoga ili drugoga oblika (uvjetovani vremenom i mjestom nastanka, specifičnim sintaktičkim, semantičkim ili pragmatičkim kontekstom i sl.). Podatci u bazi omogućuju i postavljanje pretpostavaka o smjeru kojim će preobilje u hrvatskome ići: prema zadržavanju postojećega stanja, širenju na nove kategorije i nove lekseme ili na ukidanje pojedinih dvostrukosti i opstanak samo jednoga oblika.

Rezultati								
Dublete		Kategorije		Korpusi		Izvori		Natuknice
Pronađene obličnice:								
Obličnica	Natuknica	Dubletni izraz	Morfosintaktička oznaka	Potvrda	Autor	Djelo	Korpus	Izvor
palcima	palac	kratka	Ncmpi	Trla mi istučeno mjesto palcima i kažiprstom, dirala mi kroz kožu svaki mišić, svaku žilicu, sve kosti.	Vladimir Nazor	Priče s otoka, iz grada i s planine	Riznica	književni
palcima	palac	kratka	Ncmpi	Umjesto rukom zamigolji nožnim palcima.	Jozo Laušić	Kostolomi	Riznica	književni
palčeva	palac	duga	Ncmpg	- Svakako putuje i Bokšić, a i Stanić je najavio dolazak i držanje palčeva suigračima.	/	Vjesnik	Riznica	profesionalni
palčeva	palac	duga	Ncmpg	»Korisnici palčeva« su uglavnom mlađi od 25 godina i odrasli su s mobitelima.	/	Vjesnik	Riznica	profesionalni
palčeva	palac	duga	Ncmpg	Osamdeset i pet posto onih koji imaju deformaciju palčeva su žene, zato se, iako je genetska predisponiranost važan faktor, to ipak vezuje uz nošenje neodgovarajuće obuće.	/	Vjesnik	Riznica	profesionalni
palčeva	palac	duga	Ncmpg	Snimka prikazuje američku vojničinju Sabrinu Harman, kako uzdignutih palčeva pozira uz mrtvo tijelo koje se već raspada.	/	Vjesnik	Riznica	profesionalni
palčeve	palac	duga	Nmpa	- Na tribinama ću držati palčeve za uspjeh svoje momčadi.	/	Sportske novosti	Riznica	profesionalni

1. slika: Isječak iz pretrage po obličnicama za imenicu *palac*

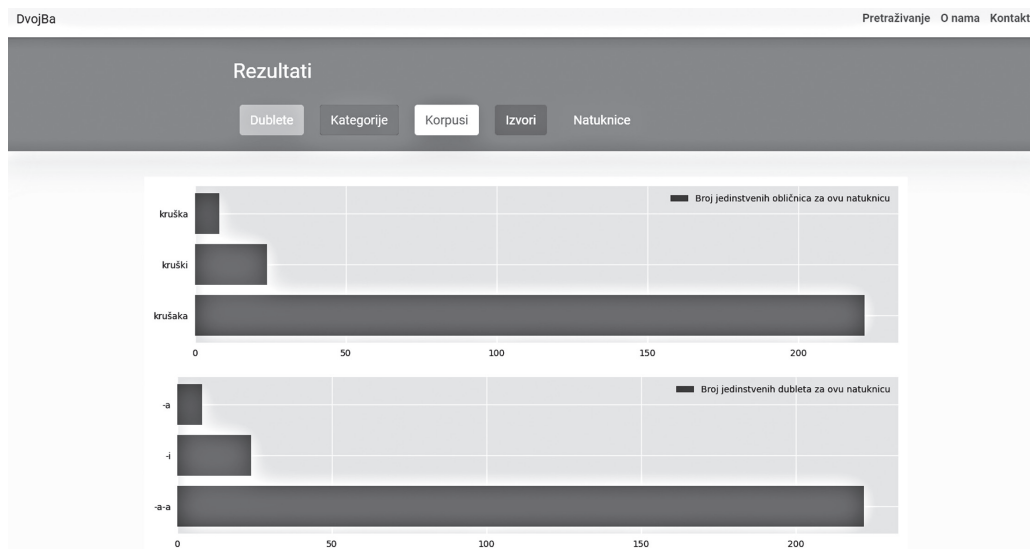
Podrobnije o ustroju baze i pitanjima o naravi samoga jezika na koja bi se njezinom uporabom moglo odgovoriti pisalo se u radu T. Bošnjak Botice, D. Lečića, G. Hržice i J. Budje *Baza hrvatskih morfoloških dubleta* objavljenome u časopisu *Suvremena lingvistika* 2019. godine.

Preobilje i normativnost

U procesu jezične standardizacije i normiranja pravila po kojima će se odrediti što jest, a što nije dio standardnoga, preporučenoga jezičnog idioma, napose njegovih „strožih“ funkcionalnih stilova, pojava više mogućnosti za izražavanje jednoga značenja nikad nije dobrodošla. Jezik se s jedne strane prirodno opire gomilanju istoznačnih oblika, a s druge strane i normativistička praksa teži jednomu rješenju, odnosno simetričnu preslikavanju izraza i značenja. Naime, čini se da postojanje dvaju ili više oblika jednoga značenja oduvijek izaziva traženje kakva funkcionalnoga uporišta ili značenjskoga razlikovanja, što često u normativistici dovodi do preporučivanja jednoga od tih oblika. U većini je slučaja to moguće, no primjeri kojih smo se dotakli u ovome radu, a i brojni drugi, pokazuju da određivanje normativnoga statusa kojega oblika nije uvijek

jednostavno. Uostalom, jezični se priručnici nerijetko razlikuju upravo na mjestima na kojima postoji varijantnost oblika te se u jednome navodi oblik kojega u drugome nema ili se negdje navode dva oblika, drugdje samo jedan i sl.

Premda nam postojeći rječnici standardnoga jezika i dalje ostaju nezaobilazno vrelo za određivanje normativnoga statusa pojedinih leksema, u taj se proces sve češće uključuju podatci dobiveni presjekom uporabne prakse koju nam mogu dati veliki jezični korpusi. Naime, različita rješenja u rječnicima nerijetko su odraz slijeđenja različitih leksikografskih uzora, nejednaka odnosa prema starijemu i suvremenome jezičnom stanju ili, jednostavno, različite intuicije obrađivača. Slično vrijedi i za gramatičke priručnike. Naravno, ni korpus, koliko god raznovrstan bio, nije automatski i neupitan pokazatelj stvarne jezične uporabe jer su njegovi podatci tek presjek onoga kako govornici govore, ali omogućuju da se stekne uvid u kvantitativan omjer različitih jezičnih intuicija. Na primjer, čak i kad su govorniku intuitivno prihvatljivi i oblik *crkava* i oblik *crkvi*, po svojoj će prilici nesvjesno upotrebljavati samo jedan. Dakle, ono što je govorniku prihvatljivo, nije nužno i ono što upotrebljava.

2. slika: Omjer triju genitiva množine imenice *kruška*

Zadatak je istraživača opisati pojavu morfološkoga preobilja i pokušati protumačiti kako su nastale dublete i zašto unatoč jezičnoj ekonomičnosti s jedne strane i normativnomu pritisku s druge ipak opstaju u jeziku. U praktičnome smislu, služeći se, između ostaloga, i bazom dubleta, podatke o zastupljenosti pojedinih oblika s obzirom na postavljene kriterije možemo uključiti u buduće leksikografske opise i tako doprinijeti smanjenju

jaza koji katkad nastaje između onoga što nam nudi službena norma i postojeći leksikografski opis te onoga što govornici doista jezično ostvare (a što je podložno bržoj mijeni). Nadamo se da će važan korak u tome biti i povezivanje *Dvojbe s Hrvatskim mrežnim rječnikom – Mrežnikom*.

Kakvi se rezultati mogu dobiti korištenjem *Baze hrvatskih morfoloških dubleta* na primjeru imenica duge i kratke množine te kako bi se to odrazilo na njihov gramatički opis u rječnicima, može se vidjeti u radu T. Bošnjak Botice, J. Polančeca i R. Svibena *Korpusno istraživanje hrvatskih imenica s dugom i kratkom množinom* objavljenome u časopisu *Jezikoslovlje* 2022. godine.

Odnos standardnojezične norme prema morfološkomu preobilju, pogotovo kroz prizmu djelovanja jezičnih autoriteta, istražuje se i na spomenutom projektu *Feast and Famine*. Vjerujemo da će spoznaje do kojih dođemo doprinijeti boljemu i pouzdanijemu opisu same pojave na korist ne samo užoj struci, odnosno znanstvenicima koji se bave jezičnom varijantnošću, nego i govornicima hrvatskoga jezika koji tako mogu provjeriti svoj jezični osjećaj kad je posrijedi uporaba određenoga dubletnog oblika. Na koncu, gledano na duže staze, o njima jedino i ovisi u kojim će kategorijama preobilje opstati.